

ÅKE THULSTRUP:

Språkets vulgarisering

Språket är en produkt av människor skriver fil dr Åke Thulstrup. Han ger en rad exempel på vulgariseringen av svenska språket. Betydelseskilnader mellan ord suddas ut, stavelser slopas, prepositioner lägges till verb — tex "starta upp" — och pronomen böjs fel. Det olyckliga användandet av ordet dom i skriftspråk i skolan leder till att ungdomarna inte längre vet när dom ersätter de eller dem. Paradexempel ges som detta av en nyhetsuppläsare i radio härom året: "Dom kräver att dom ska ge dom dom löner som dom hade förut". Vi har rätt att dra gränser mellan förändringar som står i harmoni med språkets väsen och sådana som verkar vulgariserande, konstaterar författaren.

"Språkets vulgarisering" är naturligtvis inte någon oomtvistlig term, som inte behöver definieras. Jag skall emellertid tillåta mig att med exempel, som jag har samlat upp under årens lopp, försöka klarlägga vad jag menar. Som symptom på vulgarisering betraktar jag dessa företeelser:

Att suddas ut betydelseskilnaden mellan ord som enligt traditionellt svenskt språkbruk har helt skilda funktioner. Att behandla vissa ord, som om de tillhörde en helt annan ordklass än den i vilken de av ålder har inräknats. Att låta ord genom ett slags glidning få två, distinkt åtskilda betydelser i stället för en. Att använda vissa ord på ett uppenbart oriktigt sätt. Att genom renodling av de egenheter som kännetecknar vissa stilarter åstadkomma ett slags rotvälska. Att genom tanklöst upptagande av engelska lånord åstadkomma samma resultat. Oförmågan att skilja mellan våra pronomens olika kasusformer och att använda dessa former på rätt sätt. Manin att godtyckligt kapa av vissa ords sista stavelse eller ett av de ord som sen urminnes tid ingår i stående uttryck. Att godtyckligt stoppa in prepositioner efter verb som i traditionell svenska aldrig fick sådana tillskott.

Jag kallar dessa språkliga egenheter vulgariserande, därför att de tenderar att försvaga den nutida svenskans samhörighet med det språk som vår klassiska litteratur är skriven på och även med det språk som bildade människor av ålder talar.

Jag skall nu exemplifiera de språkliga förändringar som jag här ovan har karakteriserat som vulgariserande.

Betydelseskällnader utsuddas

Först utsuddandet av de traditionella skillnaderna mellan vissa ords betydelser. Antingen — eller har i traditionell svenska en viss bestämd betydelse, varken — eller en annan, vare sig — eller en tredje. Jag avstår från den tråkiga uppgiften att definiera de tre uttryckens olika funktioner och hänvisar läsarna till tillgängliga uppslagsverk. Under senare år har vare sig — eller tenderat att tränga ut och ersätta både antingen — eller och varken — eller. För mina öron låter det gruvligt, när vår radio dag efter dag låter oss lyssna till vändningar som "vare sig Erik eller Johan kunde komma". Konjunktiven är ju annars inte något populärt modus, men i det anförda exemplet tycks det omfattas med förtjusning.

Frågan om ordklasserna. Annorlunda är adverb, och adverbena kännetecknas av att de används som bestämning till verb. Nu har en del gott folk fått för sig att annorlunda även kan brukas som bestämning till substantiv. Reklammänniskor skriver med förkärlek "en annorlunda film".

"De nya proven togs i ett dike strax innan dess mynning i Albysjön." Här begagnas "innan" som preposition, trots att ordet i verkligheten är konjunktion. Och det hänför sig alltid till tiden, aldrig till rummet.

Betydligt värre är det, när vanliga ord genom betydelseförskjutning kommer att få betyda två helt skilda saker. Vad nästa egentligen betyder råder det inget tvivel om. Det betyder den närmaste — alltså

detsamma som det tyska nächste. Ett mycket stort antal svenskar har emellertid under senare tid fått för sig, att nästa också kan betyda "den som kommer efter den nästa". Med "nästa gata" menar de inte den närmast följande utan den som kommer efter denna. Med "nästa söndag" menar de inte den söndag som ligger endast några dagar avlägset utan "söndag i nästa vecka" — alltså söndagen efter den närmast följande. Detta exempel på språklig förbistring är ett verkligt allvarligt exempel på barbarisering. Tänk bara på alla de missförstånd som det måste antas öppna väg för!

Utländska ord ges ny betydelse

Ett allvarligt exempel på vulgarisering för att inte säga barbarisering — är den nu grasserande vanan att använda utländska ord i nya, helt oriktiga betydelser. Ett fult exempel är justitiemord. Det betyder "avrättning som innebär felaktig tillämpning av lagarna". Nu för tiden talas ofta om justitiemord, när någon lagöverträdare har fått sig utmätt ett alltför hårt straff. Men ett fängelsestraff kan aldrig rimligen betecknas som ett mord.

I radion och TV'n talas i dessa dagar ofta om generalstrejker på skilda håll — i Polen, i Spanien, i latinamerikanska länder. Det är nästan alltid fråga om lokala strejker — alltså ingalunda om "total arbetsnedläggelse", som generalstrejk ordagrant betyder. Hur har detta befängda missförstånd uppkommit? Antagligen så att den ifrågavarande strejktionen ursprungligen siktade till att bli en

Språk och valga berättelse

allmän arbetsnedläggelse, en storstrejk, som det heter på svenska, men i själva verket bara blev en lokal eller provinsiell sådan. Ordet generalstrejks enorma popularitet inom tidningsvärlden och radion beror tydligen på att de som sysslar med nyhetsförmedlingen tycker att det låter pampigt. Det är dock bara fråga om en dålig översättning av det engelska general strike. Storstrejk på svenska.

Ett annat tråkigt exempel på felöversättning är våra militära myndigheters beslut att ge namnet robot åt det nya vapen som definieras som "styrd raket". På engelska kallas det guided missile, på franska missile guidée, på tyska Lenkrakete. Var har våra militärmyndigheter fått ordet robot ifrån? Jo, från Karel Čapeks drama "R U R" (1920). Där skildras hur på mekanisk väg framställda maskinmänniskor blir världens herrar. Čapek kallar de konstgjorda människorna "robotar" (av det tjeckiska robotnik, träl – ett ord som fö är ljudhistoriskt besläktat med vårt arbete liksom med arvode). Sedan 1920-talet har man i vårt land liksom utomlands använt "robot" som beteckning dels på maskiner som har vissa människoliknande egenskaper, dels på människor som intar en mekanisk hållning till arbetet.

Ordet robot hänger alltså oupplösligt samman med ordet arbeta. Vi lär snart komma att disponera mekaniska hushållsarbetare, hushållsrobotar, som utför väsentliga delar av vår städning. Hur våra högsta militärmyndigheter kunde komma på den olycksaliga idén att låna ordet robot för att ge det åt ett av den moderna

vapenteknikens mest effektiva förstörelseverktyg är fullkomligt obegripligt. En mindre passande benämning på den styrda raketten kunde inte ha valts. Vid internationella jämförelser riskerar vi att den drar löje över vårt land

Rotväliska

De särskilda stilarterna renodlas ibland, så att intrycket av rotväliska uppkommer. 1976 utgav Svenska Akademin en av professor Inge Jonsson redigerad bok med titeln "Vad händer med svenska språket?" Verket innehåller bla ett bidrag av dr Nils-Erik Landell om det språk som används i Statens offentliga utredningar. Han ger detta exempel:

"Överväganden beträffande reklamens lämpliga omfattning på olika områden måste byggas på en sammanvägning av olika konsekvenser. I fråga om marknadsföringens egna resursanspråk är det möjligt att ange en 'rangordning' mellan olika konkurrensmedel. Däremot är liknande generella omdömen omöjliga beträffande informationsvärde, externa och indirekta effekter."

Men även vardagligt slangpräglad språk utrustas nu för tiden med engelska termer av motsvarande kvalitet i så snabb takt att en traditionellt skolad läsare har svårt att följa med. På en dagstidnings frågespalt undrade en konfunderad läsare vad det nu inträngande ordet digga betyder och om det bör accepteras. Den högt skolade personen som redigerar frågespalten förklarade ordets innebörd och hade alls ingen invändning mot dess användande. Ordet ar-

bete tycks våra radiomedarbetare inte kunna få över sina läppar. "Jobb" skall det heta. Det låter tydligen trevligare. Och vulgärare.

Ett vulgärt slanguttryck av inhemskt slag som ivrigt omhuldas av vår radio är "han har fått sparken", dvs "han har avskedats". Det tarvliga uttrycket verkar ännu tarvligare, när det, som ofta sker, formuleras "Direktören har sparkats".

Böjning av pronomen

Att våra pronomen måste böjas i olika kasus fick man på min tid lära sig i real-skolans första klass. Vi fick på så sätt veta, att de (di) heter dem (dom) i dativ och ackusativ och att denna objektsform skall begagnas, när ifrågavarande pronomen föregås av preposition.

Eftersom vi läste tysk grammatik samtidigt med att vi inhämtade den svenskas egenheter blev dessa lätta att fatta. Nu tycks ungdomen varken lära sig någon svensk eller tysk grammatik i skolan och anser sig därför kunna suveränt sätta sig över vad som har gällt som god svenska. De säger i mycket stor utsträckning dom i nominativ till och med när de tex i Radio/TV läser upp en text som innehåller de: "Dom orter inom vilka mera omfattande planläggning av luftskyddet antages kunna ifrågakomma — —"

Dom används nu ideligen i Radio/TV som ersättningsord för den eller den regeringen eller tidningen: "Upsala Nya Tidning dom skriver — —" Eftersom den reguljära objektsformen dem (dom) nu av många betraktas även som nominativform

uppstår en viss förvirring, när ifrågavarande pronomen förekommer i olika betydelser i en och samma mening.

Under SACO-strejken för några år sen karakteriserade en nyhetsuppläsare i radio den nämnda organisationens krav så här: "Dom kräver att dom ska ge dom dom löner som dom hade förut" — dvs innan prisstegringen hade reducerat dem.

Ingen modern språklig egenhet är så vulgariserande — för att inte säga barbariserande — som denna. Den påminner om de bristfälligt utbildade USA-negrernas bruk av them i nominativ liksom om utpräglat svenskt småbarnsspråk. Detta innehåller också den på sitt sätt logiska formen domses.

Förvirringen når sin höjdpunkt, när det pronomen som här har behandlats förekommer som objekt eller föregånget av preposition och där dom (dem) skulle vara på sin plats. Men just där mobiliserar våra språkliga nydanare en helt omotiverad kärlek för nominativformen och skriver de i stället för dom. Vid uppläsning av sådan text blir det förstås dom.

Följande två exempel har anträffats i en dagstidning som inte alls är känd för att slarva med språket. Exempel: "Det finns i dag planer på att ta hit fler båtflyktingar förutom släktingarna till de som redan är här." "Formerna för fastighetstaxeringen är inte identiska med de man utgick från när arbetet på taxeringen inleddes."

Slopande av stavelser

Ibland verkar det som om våra unga, otillräckligt utbildade radio- och tidningsmän

hade alldeles oerhört bråttom. En del radiomän hoppar i sitt sluddriga uttal helt enkelt över en eller annan stavelse i de ord varav deras förelagda text består. Den sista stavelsen råkar i vissa radiotalares mun särskilt ofta ut för detta öde. Nästan alla de nyhetsuppläsare i radio som jag brukar lyssna till säger i dag va i stället för vara. Det låter för mitt öra gräsligt vulgärt – och dialektalt. Infinitivformen va drar gärna med sig supinumformen vatt. "Var har'u vatt i natt?" för att citera en gammal revyvisa.

Våra tidningsmän enas med radiotalarna om att skriva och säga styre i stället för styrelse – som detta ord av ålder har uttalats. Ett styre är någonting som finns på cyklar och vissa kälkar – någonting helt annat än en styrelse. Ord som skrivs och uttalas likadant men har helt skilda betydelse brukar kallas homonymer. Tillkomsten av många nya homonymer i ett språk är ett klart förfallssymtom.

Överhoppade ord

I detta sammanhang kan det absurda uttrycket "jag skall höra av mig" anföras. Den korrekta formen är som bekant "jag skall låta höra av mig". "Jag skall höra av mig" är en absurd anhopning av icke på något sätt relaterade ord.

Ytterligare några exempel på ordstympning i modern (dålig) svenska. "I genomsnitt" är ett gammalt uttryck, troligen inlånat från tyskan. Det är för långsläpigt för våra ungdomar, som tydligen har bråttom. Många av dem säger därför i

stället "i snitt". – Våra politiska beslutsfattare följer med i galoppen. De talar inte längre om "den proposition som regeringen har lagt fram för riksdagen". Nu för tiden anses regeringen helt enkelt "lägga" sina propositioner i riksdagen. – Är det verkligen så bråttom?

Stanna upp – starta upp

En annan neddragande tendens är så att säga helt motsatt den senast exemplifierade. Den går ut på att för sammanhanget helt onödiga småord fogas till verbet, kanske i ett slags förstärkande syfte. Riksdagsman så och så "binder" sig inte för en viss ståndpunkt: han "binder upp sig" i stället. Andra exempel på denna neddragande tendens som jag har observerat i våra massmedier är "stanna upp", "starta upp med", "stoppa upp". Dylika helt onödiga tillägg kastar grus i det språkliga maskineriet. "Stoppa upp" bör rimligtvis betyda detsamma som "uppstoppa". Ett ord som för tanken till uppstoppade djur.

Utländska pluralisformer

Det är omöjligt att behandla vårt språks vulgarisering utan att nämna ett ord om det barbariska sätt på vilket vi nu för tiden behandlar utländska pluralisformer. Erik Wellander tar upp det dystra kapitlet till grundlig behandling i sin "Riktig svenska", och här skall jag därför endast fälla ett par ord om saken.

Former som narkotika och (mass)media är pluralisformer av i det förra fallet an-

tingen ett latinskt narcoticum eller ett grekiskt narkotikon och i det andra fallet av det latinska medium, medel. De grekiska orden på -on får liksom de latinska på -um ändelsen a i pluralis. Detta borde inte vara så svårt att förstå. Men tyvärr promenerar många människor omkring med den felaktiga föreställningen att narkotika är en singularform och konstruerar därför den bestämda formen narkotikan. Denna form är nu så vanlig i tidningarna och radion, att den nästan kan räknas för inarbetad. På analogt sätt uppfattas även massmedia som en singularform, med den bestämda formen massmedian. Det latinska ordet medium är ju av gammalt välkänt inom vårt språk, och det heter – likaledes av gammalt – medier i pluralis. Det bör alltså heta massmedier(na), inte massmedia. Att snobba med latinska ändelser som man i alla fall inte kan hantera rätt – narkotikan, massmedian – måste stämpas som språklig barbarisering.

Språkets förändring

Men tjänar det någonting till att kritisera nya uttryck som uppenbart har vunnit popularitet? Förändras inte alla språk oemotståndligt enligt sina egna lagar? Nej – ingalunda. Språken är inga växter. De utvecklas inte organiskt. De är produkter av människor och lever på folkens läppar liksom i deras skrifter. Förskjutningar i ljudsystemet sker vanligen enligt något slags

inre lagbundenhet. Men ordskattens omvandling sker i enlighet med mänskliga viljor. Vi har rätt att dra gränser mellan förändringar som står i harmoni med språkets väsen och sådana som verkar vulgari-serande.

En viktig förändring av svenskt skriftspråk av det förra slaget genomfördes smärtfritt för några decennier sen. Flera skönlitterära författare, sedan tidningarna och därefter förvaltningen beslöt att även i pluralis begagna verbens singularformer – som sedan många århundraden tillbaka hade brukats på detta sätt i talet; stundom även i skrift.

Peder Swart (d 1562) berättar i sin berömda krönika om Gustav Vasa, hurusom denne på riksdagen i Västerås 1527 för riksdagsmännen berättade om Kristian II:s olika illdåd så livfullt ”at them brast thärer aff ögonen”. Ända sedan 1500-talet har således bruket att begagna verbens singularformer även i pluralis existerat.

Att en på böjningar rik formlära successivt förenklas är en företeelse som vi känner från många språk. Det var ett klokt grepp av de högsta beslutsfattarna att omsider ge vika för den. Det är olyckligt, att skriftspråkets formlära på viktiga punkter skiljer sig från det vårdade talets.

Jag drar en skarp gräns mellan den här senast berörda förändringen och de i svenskt tal och svensk skrift djupt ingripande modifieringar som jag här ovan har exemplifierat.